

UNIVERSITY OF COPENHAGEN

Har Norge et standardtalemål? - set i dansk sociolingvistisk perspektiv

Kristiansen, Tore

Published in:
Norsk Lingvistisk Tidsskrift

Publication date:
2009

Document version
Peer-review version

Citation for published version (APA):
Kristiansen, T. (2009). Har Norge et standardtalemål? -: set i dansk sociolingvistisk perspektiv. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 27(1), 79-94.

Har Norge et standardtalemål? – set i dansk sociolingvistisk perspektiv

Af Tore Kristiansen

Abstract (dansk)

Artiklen præsenterer overvejelser på grundlag af sociolingvistisk forskning i det danske sprogsamfund. Den hævder at et standardtalemåls eventuelle eksistens ikke kan afgøres på grundlag af beskrivelser af sproglige distributionsmønstre, men kun på grundlag af ideologiske vurderingsmønstre der fremkommer i underbevidste holdningstilkendegivelser.

Abstract (engelsk)

The article presents reflections based on sociolinguistic studies in Denmark. It claims that the existence of a standard language can not be determined by studying distributional patterns of language use, but need to be established in terms of evaluative patterns emerging from subconsciously offered attitudes.

I løbet af mine mere end 30 år som dansk-norsk sociolingvist har jeg interesseret mig en hel del for hvorfor Norge og Danmark har udviklet sig så forskelligt hvad styrkeforholdet mellem de traditionelle dialekter og et standardtalemål (herefter: STM) angår. Mit bidrag på Røros-konferencen tog sigte på at sige noget om STM som problemstilling i Danmark – som baggrund for et forslag til hvordan man burde gå frem for at besvare spørgsmålet om Norge har et STM. Danmark som spejl giver mulighed for to perspektiver: Vi kan fokusere på Norge som et anderledes-land på sprogområdet, og vi kan fokusere på hvordan Norge ligner de fleste andre sprogsamfund. Begge vinkler er vigtige. Det "unormale" er utvivlsomt det mest interessante i international sammenhæng (som fremhævet på Røros af Jahr). I norsk sammenhæng er det imidlertid også vigtigt at se på hvordan Norge er "normalt" (som fremhævet af Mæhlum).

1. Det unormale Norge: Om STM som ovenfra-drevet proces

Der er næppe uenighed om at den sproglige standardiserings ide er *fællesskab* (kommunikativt og ideologisk) og at midlet er udgrænsning af variation. Et standardsprog, hvad enten det drejer sig om skrift eller tale, er et mere eller mindre *homogeniseret fællessprog*.

Hvad skriftsproget angår, er standardiseringen noget der skabes ovenfra af en social og kulturel elite. Denne proces findes på "normalt" vis i Norge, for så vidt som den omfatter alle de fire komponenter, som til dels er faser, i Haugens standardiseringsmodel: *selektion* af normgrundlag, *kodifikation*, *elaboration* – og *implementering*, dvs. *accept* og *udbredelse* af normen i befolkningen. (Deumert og Vandenbussche 2003 indeholder beskrivelser af standardiseringen i alle de germanske sprogsamfund ud fra Haugens model). I Norge kan standardiseringen bestemt fremvise mange og interessante særtrek – ikke mindst frembringer den jo to nært beslægtede officielle standarder, *bokmål* og *nynorsk*, og dertil den uofficielle standard *rigsmål* – men grundlæggende gør processen hvad den skal: Den udgrænser variation, om end både bokmål og nynorsk jo er langt mindre homogeniserede end skriftstandarder normalt er.

Det standardiserede skriftsprog spiller en vigtig rolle for udviklingen af STM i alle de lande det er naturligt for Norge at sammenligne sig med, herunder Danmark, Sverige og Tyskland (jf. bidragene til hhv. Pedersen, Thelander og Askedal). I Danmark er der ingen tvivl om at

skriftsprogstilegnelsen i skolen – med den forståelse og ideologi der har omgivet den – har bidraget væsentligt til den talesproglige "uniformering" af den danske befolkning. Hvordan den talesproglige "uniform" skal se ud, har altid været så selvsagt at det aldrig bliver omtalt, endsige diskuteret (Kristiansen 1990). Sådan er det ikke i Norge. Her har talesprogsnormering "altid" været et ganske anderledes synligt tema. Man kan faktisk hævde at så længe vi ser standardisering som noget der skabes ovenfra, så fremstår norsk STM som *selekeret, kodificeret og elaboreret* i en mere ekspliciteret forstand end dansk STM – nemlig i form af normdefinitionen "bokmål og nynorsk som de tales af nyhedsoplæserne i NRK".

Så langt er der altså ikke noget unormalt fravær af et ovenfra-drevet STM i Norge. Det er først når vi kommer til *implementeringen og accepten* (jf. Haugens fase 4), at dette STM står unormalt svagt. Så hvis vi lader faktisk sprogbrugsfrekvens – i form af optællinger af sproglige varianter eller sprogbrugere – spille ind når vi skal besvare spørgsmålet om Norge har et STM, vil svaret utvivlsomt måtte blive nej. De ovenfra-virkende kræfter har ikke "uniformeret" betydelige dele af befolkningen sådan at Norge på samme måde som Danmark fremstår som et *fællessprogssamfund*. Det skyldes naturligvis at de unormalt stærke modkræfter – som man i Norge alt efter behag kan takke eller klandre Danmark for – har haft betydelig indflydelse på de tre institutioner som har været og er af største betydning for STM-processen i samfundet: retskrivningen, skolen og lydmedierne. Disse institutioner virker entydigt standardiserende i Danmark; i Norge er deres virkning helt anderledes tvetydig og modsætningsfuld.

Vi siger altså at det unormale ved Norge består i at landet ikke har noget ovenfra-drevet STM der findes som *udbredt sprogbrug* i befolkningen. Det er naturligvis et interessant empirisk spørgsmål *om udbredelsen er i gang* (hos hvor mange, i hvilke situationer, osv.). I den udstrækning der kan peges på enkeltindivider der bestræber sig på at tilpasse deres eget sprog til det officielle bokmål eller nynorsk de hører i NRK, kan vi sige at STM findes som ovenfra-drevet *proces*, men ikke som produkt, ikke som samfundsmæssigt fællessprog. På Røros blev denne tilgang til spørgsmålet forsvaret af Jahr, som endvidere argumenterede for at individ-fokuset tilsagde at processen burde kaldes *normalisering* snarere end standardisering. Så længe vi fastholder ovenfra-perspektivet, forekommer dette mig at være en rimelig måde at tale om norsk STM på.

2. Mæhlum/Sandøy-debatten

Spørgsmålet er så om det er rimeligt at tale om at der findes en nedenfra-drevet standardisering, som noget andet end den ovenfra-drevne. Vikør omtalte disse to tilgange til standardspørgsmålet (benævnt A og B i hans bidrag i dette nummer) og pegede på at konferencedeltagerne til en vis grad talte forbi hinanden fordi de opererede med disse to vidt forskellige tilgange. For mig var det lidt overraskende at denne modsætning blev så vidt fremtrædende på konferencen. Rigtignok var det sådan at de inviterede foredrag om Danmark, Sverige og Tyskland alle var historisk anlagte – og dermed anlagde de nødvendigvis også et ovenfra-perspektiv – men ellers var conference-oplægget at vi skulle diskutere STM-spørgsmålet på baggrund af hvad de senere års sociolingvistiske undersøgelser siger om ændringer i norsk sprogvirkelighed. Det er her konferencens to hovedindledere, Mæhlum og Sandøy, har repræsenteret forskellige tolkninger. Mit eget indlæg på konferencen var tænkt som et bidrag til Mæhlum/Sandøy-debatten, som er spændende fordi den handler om vores forståelse af de kræfter der driver sprogændringerne i samfundet. Indlægget tog sigte på at give et billede af hvordan STM-spørgsmålet (kan) diskuteres og besvares i dagens Danmark. Men først et rids af Mæhlum/Sandøy-debatten (se i øvrigt Mæhlums og sandøys bidrag i dette nummer).

Som jeg ser det, drejer uenigheden sig om de kræfter der *driver* ændringsprocesser i sproget. Hvis vi opererer med en centrum/periferi-model, hvor Oslo er centrum og resten af landet er periferi, er spørgsmålet om sprogændringer i periferien skal forstås som påvirkninger fra centrum, eller som periferi-interne (centrum-uafhængige) udviklinger. Mens ændringer der fjerner periferien fra centrum, ret naturligt ses som periferi-interne udviklinger, er det ved ændringer der gør periferien mere lig centrum, at diskussionen opstår. Skal sådanne ændringer tolkes som centumpåvirkning eller ej? Spørgsmålet er som nævnt blevet stærkt aktualiseret i og med de senere års sociolingvistiske undersøgelser, hvoraf flere blev præsenteret i indlæg på konferencen (se artikler i dette nummer af Hårstad, Opsahl & Røyneland, Røsstad, Solheim).

Sandøys argumentationspraksis har haft fokus på hvordan sprogstrukturelle kræfter driver ændringsprocesserne, eller også hvordan kognitive processer skaber ændringer når sprog(brugere) mødes, typisk simplifikationer. Det vil sige at konvergens mod centrum forklares ved andet end påvirkning fra (læs: efterligning af) centrum. Mæhlum ser dette snarere som en ideologisk betinget bortforklaring og fremholder at det samlede billede klart viser at det er sprogbrugen i centrum (læs: Oslo) der efterlignes; den fungerer som et positivt normideal der "overrisler" alt. Dermed er drivkræfterne, og forklaringerne, flyttet fra sprogbrugsniveauet til sprogholdningsniveauet.

3. Det danske spejl

For mig er det en hovedpointe at vi må skelne mellem sprogbrugsniveauet og sprogholdningsniveauet i vores forsøg på at forstå og forklare sproglige ændringsprocesser, og at STM-spørgsmålet kun kan besvares fornuftigt (hensigtsmæssigt) på sprogholdningsniveauet.

3.1 Om at definere dansk STM på sprogbrugsniveauet

På sprogbrugsniveauet kan vi beskrive hvordan danskerne på stort set alle sprogets punkter har fravalgt de traditionelle dialektvarianter til fordel for københavnske varianter. Dansk STM er "[københavnsk] dialekt udbredt til hele landet" (som fastslået af Brink & Lund 1975: 769). Det er rimeligt at antage at forvandlingen af Danmark til fællessprogssamfund – udbredelsen i befolkningen (jf. Haugens fase 4) – i det væsentlige fandt sted i løbet af et par årtier fra ca. 1960 til ca. 1980. Efter den tid findes der næppe noget sted barne- og ungdomsmiljøer der fungerer på et sprog der ligger tættere på stedets traditionelle dialekt end på københavnsk. De danske dialekter er døde, og derfor statiske. Men den sproglige dynamik og dermed variation lever naturligvis i bedste velgående. Dansk STM er en højst levende, dynamisk og heterogen størrelse.

Hvis man nu vil holde sig til sprogbrugsniveauet og forsøge at definere dansk STM her, findes der to måder at gøre det på (ud over at pege på en bestemt sprogbruger som eksempel, fx Dronningen, eller en institution, fx TV-Avisen). De giver hhv. en "smal" og en "bred" definition, hvis vi måler i form af det antal STM-talende de hver især giver.

Den smalle definition baserer sig på at der på alle sprogets punkter findes former der er udbredt til hele landet (den situation har vi ifølge Brink og Lunds vurdering haft i Danmark fra og med ca. 1825). Den komplette samling af således definerede former sættes lig med STM, eller med *rigsmål*, som var den term Brink & Lund brugte da de gav definitionen (Brink & Lund 1975: 763). Denne form-baserede definition åbner principielt for at der ikke findes en eneste konkret STM-talende; Brink & Lund synes dog at tage for givet at de findes i København (selv om det ikke kan siges at gælde alene i kraft af definitionen), og de argumenterer for at der "fra slutningen af 1800-tallet [...]"

i de sjællandske købstæder findes snævre kredse, hvis sprog på intet punkt bærer lokalt præg” (1975: 762).

Den brede definition findes i *Den Store Danske Udtaleordbog*, som udgør den første systematisk eksplicitte *kodificering* af dansk STM, og som – bemærk det – afgrænser en kode der er stærkt heterogen: ”Ordbogen beskriver dansk standardsprog, dvs. ikke-dialekt, dvs. danske sprogvarianter, der står nærmere ved rent rigssprog end ved maksimal dialekt. Det vil igen sige, at ordbogens emne er rigssproget og det lokalt farvede standardsprog, eller med en anden inddeling: H-københavnsk, L-københavnsk, H-provinsielt og L-provinsielt” (Brink, Lund, Heger & Normann Jørgensen 1991: 18). Denne brede definition, hvor standardsproget omfatter al sprogbrug der ”står nærmere ved rent rigssprog end ved maksimal dialekt”, vil inkludere de allerfleste af dagens danskere.

Min pointe er at diskussioner om hvad STM er, der holder sig til sprogbrugsniveauet, har begrænset interesse. For som det ses, er det også i et land som Danmark, hvor forvandlingen fra dialektsamfund til fællessprogssamfund er gennemført, fuldt muligt at operere med STM-definitioner der giver vidt forskelligt resultat med hensyn til hvem og hvor mange der taler det. Det interessante spørgsmål i almindelighed, og i forhold til en sammenligning med Norge i særdeleshed, er *hvad som skabte fællessprogssamfundet*.

Det er muligt og sandsynligt at der har fundet regionalt afgrænsede nivelleringer sted i en tidligere fase af den danske STM-proces, sådan at man den gang godt kunne have haft en Mæhlum/Sandøy-debat om fortolkningen (København-påvirkning vs. periferi-interne kræfter). Men fra den tid hvor vi har sociolingvistiske beskrivelser af sprogbrugsændringerne, findes der kun en lille håndfuld segmentale træk i Vestdanmark hvor man kan diskutere deres status i forhold til det altdominerende indtryk af STM-processen som en *københavnifisering* (Kristiansen 2003a).

Det interessante spørgsmål er så hvad der har drevet den almene københavnfisering af sprogbrugen: Kom den med toget, bilen og telefonen, sådan som Jørn Lund en gang formulerede det i en avis-kronik (se Kristiansen 1990: 251), eller med den mere teoretiske formulering fra Lunds hånd: Kom fællessprogssamfundet med udvidelsen af sprogbrugernes kommunikationsradius? Svaret må være nej, for ellers burde jo også Norge være blevet forvandlet til fællessprogssamfund. Her er jo både tog, bil og telefon. I det hele taget viser sammenligninger af Norge og Danmark i den periode fra 1960’erne og frem som er i fokus i vores sammenhæng, at de to lande ligner hinanden til forveksling på parametre der angår urbanisering i form af koncentration omkring hovedstaden, og mobilitet geografisk og socialt (Kristiansen 1996).

Vi kan sige at materielle samfundsmæssige ændringer formentlig udgør *nødvendige* betingelser for afgørende ændringer i styrkeforholdet mellem dialekterne og STM, men de er ikke *tilstrækkelige* betingelser. Den afgørende faktor er af ideologisk art: Når de opvoksede danske generationer *skifter* fra dialekt til københavnsk, er det *normideal* de skifter. De begynder at søge deres værdier, rollemodeller og identitet uden for lokalmiljøet. Værdihierarkiseringen af sproglig variation er et vigtigt element i billedet. For nemheds skyld vil jeg referere til hele denne socialpsykologiske problematik som *forestillingen om det bedste sprog*.

3.2 Om at definere dansk STM på sprogholdningsniveauet

Min påstand er at det er *forestillingen om det bedste sprog* der driver standardiseringsprocessen/erne (hvad enten de skal forstås som en eller flere). Det er den forestilling der driver de såkaldt første grammatikere på 1600-tallet (Syv og Gerner m.fl.), den gang eksplicit og aldeles utvetydigt. Det er den der er drivkraften i processens enkelte aspekter eller faser: Man kan ikke *selektere*, *kodificere* og *elaborere* uden en forestilling om at der findes et bedre og bedste sprog som bør efterstræbes og dyrkes. Ikke mindst standardiseringens fjerde og sidste fase har med forestillingen

om det bedste sprog at gøre: Forestillingen vil enten fremme eller hæmme *accepten og udbredelsen* af bestemte måder at tale på. Det gælder uanset om vi taler om standardisering i ovenfra-forstand eller i nedenfra-forstand.

Konkret vil forestillingen om det bedste sprog med sikkerhed fremstå ret så forskellig – betinget at tidsepoke, social gruppetilhørighed, m.m. – det væsentlige er at den, uanset fremtrædelsesform, er standardiseringsprocessens drivkraft. Det var den der drev københavniseringen af Danmark, idet *københavnsk* (under benævnelsen *rigsdansk*) gik for at være det bedste sprog. Men hvad så nu, efter at forvandlingen fra dialektsamfund til fællessprogssamfund er fuldbragt, hvad gælder nu som det bedste sprog?

Som sagt er dansk STM en højst dynamisk og heterogen størrelse. Ikke mindst er sprogbrugen i København fuld af fonetisk variation, både segmentalt og prosodisk. Denne variation har det været almindeligt og rimeligt at se som et produkt af klassedelingen i industrisamfundet, og den er derfor blevet omtalt som høj-københavnsk versus lav-københavnsk (H- versus L- i Brink og Lunds terminologi). I det senmoderne samfund er det rimeligere blot at skelne mellem en – til enhver tid – mere konservativ (K) versus mere moderne (M) måde at tale københavnsk på. Dertil kommer at udbredelsen af københavnsk til hele landet giver regionale prosodiske farvninger, sådan at vi kan operere med en række lokale (L) måder at tale københavnsk på. Eller måske bedre formuleret: Dansk STM omfatter variation der kan omtales som (K-M-L).

Altså: Er det K-, M- eller L-farvet STM der gælder som det bedste sprog? Findes der L-standarder i Danmark, dvs. L-farvet sprogbrug der vurderes relativt mere positivt end "ren" københavnsk (i enten K- eller M-farvning)? Det har vi i løbet af de sidste 20 år undersøgt empirisk efter det samme oplæg på et titals steder (Nakskov, Tønder, Århus, Odense, Bornholm, Ærø, Odder, Vinderup, Vissenbjerg, Holstebro, Gentofte – og Næstved, som er blevet undersøgt tre gange: 1989, 1998 og 2006). Stederne dækker det meste af den danske geografi, og samfund af alle typer. I alt har nær ved tusinde unge mennesker (15-16 år gamle og bredt socialt sammensat) lyttet til og vurderet indspillede K-, M- og L-stemmer på deres egen alder mht. en række personlighedstræk. K- og M-stemmerne har i alle undersøgelserne været københavnerne (med undtagelse af den første undersøgelse i Næstved, hvor også K- og M-talende næstvedere var inkluderet; se Kristiansen 2000a), mens L-stemmerne har været undersøgelsesstedets egne. Det vil sige at den sprogbrug informanterne har lyttet til, har været den der findes i deres eget lokale sprogsamfund. På den måde har vi kunnet opnå at informanterne har vurderet (K-M-L)-variationen uden at blive opmærksomme på at det var det de gjorde. De indsamlede data repræsenterer altså underbevidste holdningstilkendegivelser.

Resultatet viser et meget ensartet mønster over hele landet: L-stemmerne – det vil sige den svagt lokalfarvede måde at tale STM på, som i de fleste tilfælde er de unges eget sprog – nedvurderes kraftigt i sammenligning med K- og M-stemmerne. Det gælder for alle de otte anvendte vurderingsskalaer – der kan inddeles i to vurderingsdimensioner: *superioritet* og *dynamik*. Sammenlignet med en person der taler "ren" københavnsk, vurderes en person der taler L-farvet københavnsk som relativt ikke-superior (*dum, ligeglad, sløv* og *ikke til at stole på*) og som relativt ikke-dynamisk (*usikker, kedelig, utjekket* og *usympatisk*). Det vil altså sige at unge danskeres forestilling om det bedste sprog kun omfatter ren københavnsk; L-farvet københavnsk udgrænses og kan bestemt ikke siges at være STM.

Også (K-M)-variationen vurderes på samme måde over hele landet: M-farvet københavnsk vurderes som mere dynamisk (*sikker, spændende, tjekket* og *flink*; bemærk at flink på dansk danner modsætning til usympatisk), mens K-farvet københavnsk klarer sig bedst mht. superioritetstræk (*klog, seriøs, målrettet, til at stole på*). På den baggrund kan vi sige at unge danskere synes at operere med en "splittet" forestilling om det bedste sprog, eller med to STM. Det er rimeligt at antage at de to vurderingsdimensioner, superioritet og dynamik, er knyttet til forskellige

brugssammenhænge, og min hypotese er at M-farvet københavnsk opvurderes som dynamisk i kraft af dets rolle og plads i den senmoderne medieoffentlighed, mens K-farvet københavnsk opvurderes som superior fordi det associeres med den mere traditionelle offentlighed der bæres af skole og erhvervsliv (Kristiansen 2001).

Dermed har vi åbnet ud mod sprognormproblematikkens magtaspekt. Hvilke forestillinger står stærkt i hvilke institutioner? Hvilke institutioner påvirker hvem? Hvordan afgøres det egentlig hvad der skal gælde som det bedste sprog? Undersøgelser der belyser sådanne spørgsmål i Danmark, er dels baseret på kritisk diskursanalyse af den "officielle" sprognormideologi på skoleområdet (Kristiansen 1990), dels på analyser af underbevidste holdningstilkendegivelser fra de unge i Næstved sammenlignet med tilsvarende data fra byens folkeskolelærere og personalechefer. De sidstnævnte analyser viser entydigt at de unges sprogholdninger ikke er deres eget påfund: Når de nedvurderer deres eget L-farvede sprog i sammenligning med K- og M-farvet STM, reproducerer de "autoriteternes" holdninger (Kristiansen 2003b).

Med hensyn til (K-M)-variationen er det imidlertid sådan at lærerne og personalecheferne vurderer K mere positivt end M, mens de unge vurderer M mere positivt end K. Det tyder på at de unge følger andre "autoriteter" hvad denne variation angår. Tendenserne til M-farvning af STM (en farvning der gerne omfatter en del traditionelt lavsociale hovedstadstræk) genfindes i andre vesteuropæiske samfund og har givet anledning til at tale om *afstandardisering*. Vores holdningsundersøgelser viser at det der reelt finder sted, i hvert fald i Danmark, er at der sker ændringer i hvad der gælder som det bedste sprog, og at disse ændringer højst sandsynligt er knyttet til udviklingen af den senmoderne medieoffentlighed – som inddrager hele befolkningen på en helt anden måde end nogen tidligere offentlighed, og hvor træk fra hovedstadens "folkesprog" bruges til at konstruere en uformel og afslappet atmosfære, et bredt inkluderende fællesskab. I stedet for afstandardisering kunne man med fordel tale om *demotisering* af STM (jf. Pedersen i denne nummer). Selve forestillingen om at der findes et bedste sprog, er ikke svækket; den står mindst lige så stærkt som før.

3.3 Forestillingen om det værdineutrale STM

Når sprogsamfundet og sprogbrugerne gennemsyres af ideologi og værdier knyttet til sproglige forskelle, gælder det naturligvis også os som sprogforskere og sprogpolitikere. I debatten om dansk STM finder vi den ideologiske modsætning til *forestillingen om det bedste sprog* i *forestillingen om det værdineutrale sprog*. Det har været et bærende element i "officiel" dansk sprognormideologi fra og med 1960'erne, hvor man begyndte at tale eksplicit om den norm der tidligere havde været en udtalt selvfølge, at fremstille STM – under en række forskellige betegnelser, så som normalsprog, fællessprog, rigssprogsnormen, RSN, rigsdansk, standardsprog – som en sprogbrug der er hævet op over den værdiproblematik som gennemsyres dialektsamfundet. Synspunktet indebærer en påstand om at det principielt ikke er nødvendigt for os som sprogbrugere at knytte værdier til sprogbrugsforskelle, vi kan godt lade være hvis vi vil.

Brink & Lund bad os i sin tid om helt at lade være. De udstedte en "advarsel mod fonetisk besjæling" i al almindelighed, som "en af de faldgruber i livet, som det ligefrem er normalt at styrte sig i" (Brink & Lund 1974: 79). Erik Hansen, nu afgangsmangeårig danskprofessor ved Københavns Universitet og formand for Dansk Sprognævn, argumenterede kraftigt gennem en lang årrække for at rigssprogsnormen skulle ses på som værdineutral, som et tilbud om frihed fra værdierne: "det er [...] normen der bruges i meddelelsessituationer hvor man udtrykkeligt ønsker at se bort fra (ikke afskaffe!) sammenhængen mellem sprog og identitet" (Hansen 1983: 26; for videre dokumentation og diskussion, se Kristiansen 1990, 1991, 2000b). I samme ånd udlægges begrebet standardsprog i

Den Store Danske Encyklopædi (i bind 18 fra år 2000), formentlig af Jørn Lund, som ”den sprognorm, som i et givet sprogsamfund af alle grupper anses for at være den mest neutrale”. Det nytter ikke at påstå at det er sådan; alle sprogholdningsundersøgelser viser at STM er værdiladet. Det nytter ikke at advare mod fonetisk besjæling. Den indædte vilje til at se STM som værdineutralt forstås bedst som et forsøg på at "naturliggøre", og dermed "uskyldiggøre", københavnifiseringen.

Hvis vi nu holder den danske ideologi om "STM som værdineutral sprogbrug" op som spejl for Mæhlum/Sandøy-debatten, er det ikke så overraskende at det er Sandøy vi ser. Alle der kender noget til Sandøys virke og værker, vil vide at interesse for sprogholdninger og sprogideologier langt fra er ham fremmed, men hans argumentationspraksis i debatten om ændringsprocesserne i dagens Norge må siges at have haft fokus på sprogbrugsniveauet, sådan som det kort blev omtalt i afsnit 2 ovenfor. På Røros gjorde Sandøy ikke så meget ud af at tolke talesprogsændringer som periferi-interne, han koncentrerede sit foredrag om at sige eksplicit nej til en række af de kriterier der eventuelt kunne bruges til at udpege et STM, herunder talesprogsændringernes *retning* (dvs. nej til Mæhlum) og talesprogets *prestige* (dvs. nej til Kristiansen). Samtidig sagde han ja til *kodeskift* som kriterium, og formulerede det nogenlunde som følger: STM er en sprogvarietet der associeres med et større sprogfællesskab og som folk kan vælge at skifte til i bestemte situationer (se Sandøy i dette nummer).

Kodeskiftmodellen kan dels ses som en beskrivelse af norsk sprogvirkelighed, dels som en programmerklæring for hvordan forholdet mellem dialekter og STM burde "konstrueres": planlægges og implementeres ovenfra, accepteres og bruges nedenfra. Uanset, for at få logik i en sådan argumentation om STM's væsen – hvor *kodeskift* er væsentlig, og *værdistyret ændring* er uvæsentlig – skal man tro på STM som en additiv og ikke subtraktiv proces. Man skal enten tro på (i) at der kan kodeskiftes mellem dialekt og STM på rent rationelt grundlag, altså uden at tilknyttede værdiforestillinger (*prestige*) fører til styrkelse af STM på dialekternes bekostning; eller også skal man tro på (ii) at der kan knyttes positive vurderinger til alle de varieteter der er i spil, altså at varieteterne kan "distribueres på forskellige brugssammenhænge" (tilskrives forskellige sociale funktioner) uden at dette indebærer en værdimæssig hierarkisering: Alle varieteter bliver ved med at være lige gode, de er bare gode på hvert deres brugsområde.

Hvad enten den tilgrundliggende tro er at sprogbrugerne kan (opdrages til at) forholde sig (i) værdineutralt til STM, eller (ii) positivt til alle varieteter – så er visionen *smuk*. Spørgsmålet er om den er *realistisk*. Efter mine begreber kan den umuligt være realistisk i version (i), altså i den forstand at STM skulle skille sig ud som en værdineutral varietet, for i virkeligheden hænger variation og værdier uløseligt sammen. Vi kan ikke *kategorisere* – sætte skel af sproglig, social og situationel art – uden at *vurdere* i en og samme ombæring. Værditilskrivning er et sine qua non i de sociale gruppe- og identitetsdannelsesprocesser som den sproglige variation er en væsentlig ingrediens i.

Med andre ord: Vi kan ikke fordele sprogbrugsforskelle på brugssammenhænge uden samtidig at tilskrive værdier. Spørgsmålet er egentlig om det er muligt at være "bare positiv", eller om *vurdering* (tilskrivning af værdier) i sit væsen indebærer *sammenligning* og *relativ op- og nedvurdering*. Så spørgsmålet kan snævreres ind til at gælde version (ii): Er det realistisk at tro at vi kan (opdrage os selv og hinanden til at) vurdere enhver sproglig varietet positivt som "det bedste sprog i sin sammenhæng"? Tja, det kan vi nok lære os selv og hinanden at sige, men det ændrer jo ikke ved at det altid vil være bedre at være bedste sprog i nogle sammenhænge end i andre. Så længe K- og M-farvet dansk er alene om at være bedste sprog i offentlige sammenhænge, vil L-farvet dansk tabe terræn. Jeg tror aldrig sprogbrug vil lade sig fordele på brugssammenhænge uden at det indebærer en værdibaseret hierarkisering – med konsekvenser for sprogborgen.

Lad mig indskyde at problemstillingen tager sig anderledes ud hvad den skriftsproglige standard angår. Her burde vi kunne opdrage os selv og hinanden til at følge en fællesnorm, uden at dette i sig

selv skulle være problematisk i forhold til værdier og identitet og styrkeforholdet mellem talesproglige varieteter. Når det så alligevel er problematisk, er det på grund af den rolle skriftsprogsnormen spiller for vores forestillinger om hvad der er godt og dårligt talesprog. Så indtil videre – indtil vi alle har lært at se rationelt på forholdet mellem skriftsprogsnorm og talesprogsnormer – bør man nok ovenfra fastholde den unormale skriftnormssituation i Norge som et vigtigt værn mod STM nedenfra (tillige med den unormale skolenormssituation og den unormale medienormssituation), hvis man altså er interesseret i at værne det norske sprogsamfund mod det.

4. Findes STM som nedenfra-drevet proces? Er Norge normalt?

I første omgang drejer det sig imidlertid om at klarlægge hvorvidt det norske sprogsamfund overhovedet er ved at udvikle et STM nedenfra – med Oslo som kraftcentrum.

Talesprogssituationen i Norge lader sig langt fra beskrive som (K-M-L)-variation der omfatter det allermeste af befolkningen, sådan som i Danmark, det er klart nok. Men mange igangværende ændringsprocesser kan beskrives som konvergens mod et centrum-sprog, som de fleste selv omtaler som bokmål, eller også osloisk, østlandsk, østnorsk (Kristiansen 2008: 45f), og som omfatter variation af (K-M)-typen. Alle steder hvor denne konvergens finder sted, vil der med sikkerhed også findes (forskellige grader af) L-farvet bokmål.

Som man nu vil vide, skal det være min påstand at spørgsmålet om hvorvidt disse ændringer skal forstås som en nedenfra-drevet STM-proces, kun kan besvares tilfredsstillende på sprogholdningsniveauet. Derfor fremsættes følgende forslag:

Spørgsmålet om hvorvidt Norge har et standardtalesprog, søges besvaret via empirisk forskning i sprogholdninger.

Standardtalesproget konceptualiseres som "forestillingen om det bedste sprog". Da de private sprogholdninger muligvis adskiller sig radikalt fra de holdninger der reproduceres i den offentlige diskurs, præciseres der videre til "forestillingen om det bedste sprog som den kommer til udtryk i situationer hvor folks bevidsthed eller opmærksomhed ikke er rettet mod sprogborgen". I dette konstrukt bestemmes *forestilling* som "genkendelse" og "evaluering", og *sprog* ekspliciteres som "den relevante sproglige variation at forholde sig til i de forskellige lokale sprogsamfund der undersøges". Vores forskningsspørgsmål tilsiger naturligvis at den sproglige variation må omfatte de måder at tale på der potentielt kandiderer til status som standardtalesprog.

Via operationalisering af dette teoretiske konstrukt vil vi nu kunne indsamle data der gør det muligt at måle hvordan folk ideologisk hierarkiserer den lokalt relevante sprogbrugsvariation. Dermed får vi svar på hvad de ser som "det bedste sprog". Hvis det viser sig at det er den samme sprogbrug der kommer ud som "det bedste sprog" stort set overalt, har Norge et standardtalesprog.

Det forekommer oplagt at de måder at tale på som er relevante at inddrage som potentielle kandidater til STM-status, ikke kan indeholde sprogbrug der går ud over det vi har omtalt som (K-M-L)-variation. Det skal endvidere påpeges at "genkendelse" som aspekt ved *forestilling* ikke skal forstås som bevidst genkendelse i vurderingssituationen, som jo netop tager sigte på at indsamle underbevidste vurderinger i form af positive/negative reaktioner på forskelligt farvede (K-M-L)-stemmer. Det er netop fordi holdningerne skal være tilkendegivet uden at opmærksomheden er rettet mod de sproglige farvninger, at det er vigtigt bagefter at sikre sig at informanterne faktisk er i stand til, når de retter opmærksomheden mod sproget, at "genkende" stemmerne som hhv. fra

centrum (København / Oslo) og periferi (lokalsamfundet, eventuelt repræsenteret ved nærmeste by). I modsat fald kan vi ikke sige at de tilkendegivne holdninger har med sprog i vores centrum/periferi-forstand at gøre.

Når det er vigtigt at insistere på indsamling af underbevidste holdninger, er det fordi erfaringerne fra Danmark viser at hierarkiseringen af de relevante sproglige varieteter overalt bliver en ganske anden hvis informanterne er klar over at de lægger sprogholdninger for dagen. Da får vi en diskurs hvor det lokale sprog opvurderes mens især det moderne københavnsk nedvurderes. Den diskurs er interessant nok, men af mindre interesse i vores sammenhæng idet den åbenbart ikke har med ændringerne i sprogbrugen at gøre (de viser som sagt at det lokale sprog i Danmark, i enhver afskygning, er på vej ud, mens det netop er det moderne københavnsk der vinder stærkest frem blandt de unge). I et sprogsamfund som det norske, der generelt er præget af mere iørefaldende variation end det danske, vil det utvivlsomt byde på større problemer at indsamle underbevidste sprogholdningsdata. Så indtil det er prøvet, må det forblive et åbent spørgsmål om det overhovedet kan lade sig gøre.

I fald oplægget lader sig gøre, vil det kunne give to forskellige resultater. Hvis L-farvet sprogbrug opvurderes i forhold til "ren" (K-M) sprogbrug, vil det indikere at der findes regionale normidealer, og at de sproglige ændringer skal forstås som noget andet end Oslo-påvirkning. Hvis derimod "ren" (K-M) sprogbrug opvurderes i forhold til L-farvet sprogbrug, vil det underbygge Mæhlums overrislingsmodel og indikere at den sproglige konvergens drives af et Oslo-baseret normideal (evt. to som i Danmark, repræsenterende hhv. superioritet og dynamik). Det sidstnævnte resultat ville betyde at den sproglige konvergens mest naturligt skal ses som udtryk for en STM-proces – og jo flere steder man måtte finde den relative opvurdering af (K-M)-variationen, jo mere oplagt ville det blive at svare ja til spørgsmålet om Norge har et standardtalemål.

Litteratur

- Brink, Lars & Jørn Lund 1974: *Udtaleforskelle i Danmark*. København: Gyldendal
– 1975 *Dansk Rigsmål*. København: Gyldendal.
- Brink, Lars, Jørn Lund, Steffen Heger & Jens Normann Jørgensen 1991: *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Deumert, Ana & Wim Vandenbussche (eds) 2003: *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hansen, Erik 1983: Normal stabilitet. *Mål & Mæle* 2, 25–27.
- Kristiansen, Tore 1990: *Udtalenormering i skolen. Skitse af en ideologisk bastion*. København: Gyldendal.
- 1991: Vi har brug for et sprogpolitisk paradigmeskifte. Jens Normann Jørgensen (red.): *Det danske sprogs status år 2001*. [Københavnstudier i tosprogethed 14]. København: Danmarks lærerhøjskole. Institut for dansk sprog og litteratur, 9–30.
- 1996: Det gode sprogsamfund: det norske eksempel. *NyS* 21, 9–22.
- 2000a: Findes Næstved-københavnsk? *Folkmålsstudier* 39. Helsingfors, 207–218.
- 2000b: Normering og holdninger. Holmen, Anne & Jens Normann Jørgensen (red.): *Sprogs status i Danmark år 2011*. [Københavnstudier i tosprogethed 32]. København: Danmarks pædagogiske universitet, 21–58.
- 2001: Two Standards: One for the Media and One for the School. *Language Awareness* 10:1, 9–24.
- 2003a: Sproglig regionalisering i Danmark? Akselberg, Gunnstein, Anne Marit Bødal & Helge Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus, 115–149.

- 2003b: The youth and the gatekeepers: reproduction and change in language norm and variation. Androutsopoulos, Jannis K. & Alexandra Georgakopoulou (eds): *Discourse Constructions of Youth Identities*. Amsterdam: John Benjamins, 279–302.
- 2008: Om forståelighed på tværs af dialekter og nabosprog – erfaringer, vurderinger og holdninger blandt norske lærere. Næsse, Atle & Thomas Egan (red.): *Vandringer i ordenes landskap. Et festskrift til Lars Anders Kulbrandstad på 60-årsdagen*. Vallset: Oplandske Bokforlag, 43–65.

Tore Kristiansen
Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning
&
Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK-2300 København S

tore.kristiansen@hum.ku.dk